

ЛЕСКОВАЧКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

**ДИЈАЛЕКАТ – ДИЈАЛЕКАТСКА
КЊИЖЕВНОСТ**

ЛЕСКОВАЦ, 2009.

О ПОКРАЈИНСКОЈ ЛЕКСИЦИ ТУРСКОГ ПОРЕКЛА У РЕЧНИКУ САНУ

Анстракт: У раду се на грађи 17. тома Речника САНУ анализира покрајинска лексика турског порекла, чиме се утврђује њено место не само у корпусу овог тома, већ и у лексичком фонду српског језика уопште.

Кључне речи: турцизам, покрајинска лексика, етимологија, адаптираност.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ је велики дескриптивни речник који обрађује лексичку српског књижевног и народног језика у периоду од Вука Ст. Карацића до данас. У Речнику САНУ забележене су и речи страног порекла, међу којима су најбројнији турцизми.¹⁵² За ову прилику, на примеру турцизама забележених у последњем, 17. тому овога Речника, приказаћемо народну лексичку турског порекла, њено место, значај и статус у Речнику САНУ.

Турцизми су усвајани директним језичким контактом говорника. Значајан део турцизама у српском језику преузет је из турских анатолијских народних говора. Турски етимони се управо чувају у дијалекатским речима у којима се чувају архаични облици и облици из говорног језика. Због тога ова лексика представља темељ за истраживања у сферама контактолошке дијалектологије, етимологије, историје језика и сл.

Речник САНУ бележи значајан број покрајинских лексема турског порекла и веома је значајан за истраживање турцизама, о чему сведочи и њихов број у 17. тому. У њему је забележено око 230 речи турског порекла, од којих је више од половине означено квалификатором *покр.* = покрајински (нпр. *одесатити*, *окајлија*, *одземанде*)¹⁵³.

У ексцерпираној грађи најзаступљенији су **глаголи:** *одгаламити*, *одегленисавати*, *одерманити*, *одесативати*, *одесатити*, *одеспатити*, *одефити*, *одзјаћити*, *одишћилити*, *одјарчитити*, *одјуларити*, *одмензилатити*, *одомазетити*, *одуларити*, *одурати*, *ођузурити*, *ођутурумети*, *озабеутити*, *озенћилити*, *озифтити*, *озохурити*, *озуђурити*, *озузурити*, *озуљамити*, *озунђурити*, *озухурити*, *оилацити*, *оихтијарити*, *оишћилити*, *ојавашити*,

¹⁵² Корпус Шкалаћевог Речника турцизама (Шкалаћ 1979), који је један од извора Речника САНУ броји 8742 речи. Речник бележи само око петину речи обрађених у 17. тому Речника САНУ.

¹⁵³ Опширније о турцизмима забележеним у седамнаестом тому Речника САНУ исп. Ћинђић (2007).

ојагати се, ојарамазити, ојексичити, ојнати, окабајетити, окабати, окабаћивати, окабулити, окаилити се, окаисати, окаишати, окајдити, окамишати, оканџати, окарабојити, окардашити, окаремити се, окаримити се, окарити, окасветити се, окастити, оклагијати, окречати, окуветити, окуисати, омаризити, омауфити, омиразити, омуфлизити, онезерити, опапучити се, опармачити, опасуљати се, опасуљити се, опекинити, опергељити, опердашити, опердити, оперћелити, опешкешити, опешикирити, опеићешити, опкулачити.

Глаголи су настали извођењем од именица или придева у деривационом процесу неким од устаљених модела у српском језику (нпр. *деф-* *дефити-одефити*; *зенђил-зенђилити-озенђилити*; *кабул-кабулити-окабулити*; *карабоја-карабојити-окарабојити*). Највећи број глагола је настао префиксацијом, а свега један суфиксацијом (*оклагијати*).

Затим следе **именице**: *одунлук, одунџија, ојшћедлук, ојшћелдија, ојшћелдија, озија, оинџија, оја, ојан, ојма, ојмалија, ојмица, ојна, ојнак, ојратин, ојратка, ок, окабаз, окабащина, окагач, окагача, окајлија, окајче, окакача, окарица, окарник, оклагуша, оклухана, окргач, оксуз, олук, олучара, оман, омбар, омерпашинка, омузбалук, онкаш, онлук, оперваз, прилози: одзаманде, одземанде, ојшћелд, ојнали, окадар, олмаз, узвици: ојшћелдум, ојшћелдун, придев: олукли.*

Као контролни речнички корпус за књижевни језик консултовали смо *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, који од анализиране лексике бележи свега 10 турцизама са квалификатором *покр.:* *одзаманде, ојна, окабулити, окагача, окарити, окречати, оксуз, окуисати, олукли, опапучити се.* Ово је разумљиво с обзиром на то да је реч о речнику књижевног језика, а у књижевном је језику далеко мање турцизама него у народним говорима.

Већи број дијалекатских збирки речи из којих је ексцерпирана грађа за *Речник САНУ* настале су у временском распону од краја 19. века до средине 20. века. Покрајинске речи које су се нашле у 17. тому већином имају само по једну потврду, углавном из неке од старијих збирки речи, као нпр. *озифтити, ојмалија, оклагијати, оклагуша* и сл., док су књижевне потврде ове лексике ретке или их уопште нема. У ранијим епохама језика, посебно у народним говорима, број турцизама био је далеко већи.

Како би се стекао увид и у стање ове лексике у народним говорима, консултовали смо и постојеће дијалекатске речнике новијег датума (в. Бојанић-Тривунац 2002; Динић 2008; Живковић 1987; Жугић 2005; Златановић 1998; Стијовић 1990; Томић 1989; Ћупић – Ћупић 1997; Марковић 1987; Станић 1991). Веома мали број турцизама из 17. тома *Речника САНУ* забележен је у дијалекатским речницима: *ојшћелдија* (в. Станић 1991); *озуђурит, озуђурити* (в. Стијовић 1990; Станић 1991); *озузурити* (в. Станић 1991), *ојавашит, ојавашити* (в. Ћупић –

Ћупић 1997; Стијовић 1990; Станић 1991); *ојмалија* (в. Живковић 1987); *окајлија* (в. Станић 1991); *окарабојат, окарабојати* (в. Стијовић 1990; Станић 1991); *окаримити се* (в. Станић 1991); *оматуфит* (в. Ћупић – Ћупић 1997); *опердаши* (в. Динић 1988). На основу досадашњих истраживања може се закључити да се турцизми у приметној мери губе и из народних говора, о чему сведочи њихова мала заступљеност у новијим дијалекатским речницима.¹⁵⁴

Народни говори представљају важан извор за богаћење књижевног језика. Писци који користе лексику свога краја, не само да је чувају, већ на тај начин богате и књижевни израз. Као потврду томе навешћемо један интересантан турцизам на који је указао Славољуб Ђинђић у свом раду посвећеном турцизмима Боре Станковића. Међу анализираних 11 турцизама који су у постојећим речницима изостављени или нетачно објашњени, обрађује се и турцизам *оја* 'обруб, чипка' (в. Ђинђић 1974: 118). У моменту настанка поменутог рада, ова реч није била унета ни у један речник, како књижевни, тако ни у дијалекатски речник. Међутим, реч *оја* (тур. оуа) тридесетак година касније бележи 17. том Речника САНУ. Квалификована је као покрајинска реч у значењу *чипкасти вез, везени украс на рукавима, ивицама кошуља и других делова народне ношње*, али изостаје ознака њеног турског порекла. Један од примера управо је из дела Боре Станковића: „На руци заврнуо би се рукав од кошуље с црним ојама, те би јој се видела бела, румена кожа од руке“. Ову реч осим Речника САНУ данас не бележе ни новији дијалекатски речници са територије јужне и југоисточне Србије. У јужној Србији остали су незабележени бројни турцизми, који се и даље употребљавају. Наведени пример указује и на значај књижевног стварања које се ослања на лексику одређеног народног говора. Битно је да књижевници користе дијалекте као лексички извор који богати њихово стварање, а истовремено чувају ову драгоцену лексику која неминовно нестаје.

Речник САНУ, уз новије дијалекатске речнике јужне и југоисточне Србије¹⁵⁵, у којима турцизми заузимају значајно место, представља важан извор за свеобухватна истраживања дијалекатских турцизама у српском језику.

¹⁵⁴ С друге стране, један од разлога за малу заступљеност турцизама у дијалекатским речницима могао би да лежи у главном селективном приступу аутора приликом ексерпције грађе за дијалекатске речнике. Може се претпоставити да поједини обрађивачи нису уносили већ општепознате турцизме, не желећи да понављају ону лексику која је заступљена и у другим речницима.

¹⁵⁵ О значају дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику исп. Петровић (1994).

Бојанић–Тривунац 2002: Михаило Бојанић и Растислава Тривунац, *Речник дубровачког говора*. – Српски дијалектолошки зборник XLIX, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. – Институт за српски језик САНУ, Београд.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. – Институт за српски језик САНУ, Београд.

Ђинђић 1974: Славољуб Ђинђић, *Ка турцизмима Боре Станковића*. – Анали филолошког факултета, свеска 11, Београдски универзитет, Београд.

Ђинђић 2007: Марија Ђинђић, *Турцизми у седамнаестом тому Речника САНУ*. – Шездесет година Института за српски језик САНУ (зборник радова II), Београд.

Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник пиротског говора*. – Музеј Понишавља, Пирот.

Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*. – Српски дијалектолошки зборник LII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*. – Учитељски факултет у Врању, Врање.

Марковић 1986: Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*. – Српски дијалектолошки зборник XXXII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 243–500.

Петровић 1994: Снежана Петровић, *Значај дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику*. – Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката (зборник радова), Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш, 427–432.

Радовић-Тешић 2004: Милица Радовић-Тешић, *Богатење лексике префиксацијом*. – Српски језик, 9/1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 219–226.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17. – Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд, 1959–2006.

РС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. – књ. I–II Матица српска – Матица хрватска, III–VI Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

Станић 1991: Милија Станић, *Ускочки речник II*. – Научна књига, Београд.

СТИЈОВИЋ 1990: Рада Стијовић, *Из лексике Висојевића*. – Српски дијалектолошки зборник XXXVI, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 119–381.

Томић 1989: Миле Томић, *Речник радимског говора*. – Српски дијалектолошки зборник XXXV, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 1–175.

Ђупић –Ђупић 1997: Драго Ђупић и Жељко Ђупић, *Речник говора Загарача*. – Српски дијалектолошки зборник XLIV, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 3–577.

Шкаљић 1979: Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. – Свјетлост, Сарајево.

Summary

Marija Đindić

ON REGIONAL LEXIS OF TURKISH ORIGIN IN THE DICTIONARY OF THE SERBO-CROATIAN LITERARY LANGUAGE AND VERNACULARS (RSA)

The aim of this paper is the analysis of the regional lexis in the Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language and Vernaculars (RSA). It contains a great number of these lexical units and it is very important for the research of the Turkish words in Serbian, and this can be proved by the number of entries in the 17th volume. Based upon a small number of confirmed words from the new dialect dictionaries, we come to a conclusion that Turkish works are more and more extinguished from the folk speech. This is shown in the paper by the given example of the Turkish word and the importance of literary creation which is closely related to the lexis of the particular folk speech.